

NESTAJANJE KULTURE KAO POSLEDNJE UPORIŠTE LJUDSKE SLOBODE

Rezime: Danas u doba nihilizma i globalizacije, izgubljenog smisla, autonomni potencijal kulture, kao posljednje uporište duha, tj. njegove slobode, nameću posve drugačiju koncepciju čovjeka sa potpuno novim kulturnim „potrebama“. U radu se prikazuje kako globalizacija u svom sjedinjenju i poništenju proizvodi osobe bez pamćenja, bez zavičaja, bez nacionalne pripadnosti, dok se u međuvremenu nameće traženje identiteta unutra EU, kroz izgrađenu mrežu manipulacije. Sloboda u novim uslovima samo je obrazac prava povlaštene manjine i odbrana interesa kapitala. Posledica rekonceptualizacije kulturnog identiteta je de-supstancijalizacija, de-esencijalizacija pojma kulturnog identiteta. Cilj rada je pokazati da samo pojedinci sa svojom samosvjesti i pouzdanjem u svoje samoodređenje moraju biti nužnost prema neslobodi i neizbežnoj logici interesa kapitala, njegove volje za moć, kao pervertiranog nihilizma. Kultura ne samo da je stvaralački princip, već i korektiv svih nesloboda.

Cljučne reči: kultura, sloboda, globalizacija

UVOD

U današnjem društvu nihilizma, izgubljenog smisla i samim tim izgubljenog pojedinca, pojam identiteta, kao kulturnog određenja, doživljava puninu svoje krize jer liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija neprimetno vodi ka sjedinjenju i poništenja svih posebnosti jer globalizacija kulture i komunikacija sasvim sigurno mjenjaju suvremena društva. Pojedincu su nametnute predstave i svaki od nas dobiva svoju ulogu koju mora odigrati, svoju masku koju mora nositi u službi prvenstveno kapitala koji postaje jedino merilo važnosti. Pojam kapitala je sakriven iza iluzija izgradnje države, ostvarivanje i dobivanje prava i sloboda, a u lavirintu društveno isprepletanih sila moći pojedinac više nema ni snage ni moći boriti se, jer je sve postalo imaginarno te više i ne postoji. Sloboda je postala obrana prava povlaštene manjine, odbrana kapitalističkog vlasništva i vlasti novca (Bergajev, 2007: 32). Nasuprot tome, kultura je težnja za „biti nešto više“, biti iznad pohlepe i praznine koji „nudi“ kapital, kultura je težnja za „vrediti više“ i biti više čovjek, htjenje za postizanje smisla samog postojanja. Usko povezan sa pojmom kulture je ideja/ideal slobode. Istinska kulture nije moguća bez proce-

¹ vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

Rad je deo projekta br. 179009 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

sa emancipacije; kao put, ali i sam cilj kulture. Sloboda mora biti osnovna pretpostavka razvoja kulture, ali ne kao unapred zadata paradigma, već kao sredstvo i sam rezultat ili cilj kulturnog razvoja.

Doživljaj sveta i kulturni identitet gotovo neprimjetno se preoblikuju pod uticajem dalekih svetskih zbivanja koja utiču na svakodnevicu lokalnog života i stvaraju kulturu bogatu globalnim informacijama. Pogledi na svet nadilaze skućeni "provincijalni" horizont, formiraju svest o sve većem uticaju vanjskih i dalekih sila na vlastiti život i budućnost. Kulturna sfera ima dvostruko obeležje. Informatičko medijska revolucija i njeni kulturni proizvodi: vesti, dokumentarne serije, sapunice, muzički hitovi i filmovi prelaze geografske granice, svojim kulturnim zračenjem preoblikuju lokalni kulturni prostor. Beskrajno se proširuju lokalni horizonti, vrši homogenizacija ukusa, zabave i hrane, životnih stilova (Moren, 1995). Uporedo sa planetarnom masovnom kulturom, formira se i kosmopolitiska kultura, duh otvorenosti i pripadnosti prema svetu, osjećanje građanina sveta koji nadilazi lokalni milje (Tomlison, 1999).

Ali, identitet građanina sveta ne poništava nacionalno osećanje, on se razgraničava jer se ljudi mogu osjećati istovremeno pripadnicima jedne nacije, regiona i sveta. Razume se, veliki proces "deteritorijalizacije kulture", raskidanja lokalnih kulturnih okvira je neravnomjeran i najčešće obuhvaća mali uzorak stanovništva, imućnije i mobilnije slojeve bogatih društava jer siromašni imaju malo sredstava i vremena za potrošačku, kosmopolitisku kulturu: njihova sudbina je "lokalni kavez." (Baumann, 1998).

TRAŽENJE IDENTITETA UNUTAR EU

Koliko je identitet nacionalni, a koliko nametnut evropski? Unija daje modele koje zemlje kandidati trebaju preslikati ili imitirati. EU nema politiku koja bi bila čvrsto determinirana, a područja „socijalne politike“ ostavljaju dovoljno mesta da zemlje biraju iz niza modela ili ih prilagođavaju vlastitim postojećim rešenjima. Sve zemlje nastoje što više njegovati svoj nacionalni identitet, maksimalno prilagođavajući zakonodavstvo evropskim normama. Je li to ostvarljivo? Srušen je stari društveni i vrednosni sistem, a novi mora biti sagrađen na mjerilima „međunarodne zajednice“ čime polako nestaje domicilni identitet i kultura. U svim zemljama zapadnog Balkana, političke „elite“ su suglasne da ulasku u EU nema alternative, shvaćajući ili ne, da će svaka nova članica EU biti kolonija ili periferija EU. Ipak EU je samo dio jednog kruga globalizacijskog procesa koji teži kontroli globalnog tržišta kao preduvjeta globalne kontrole. Logika savremenog oblikovanja ili globalizacije, uništava svako istinsko stvaranje.

Nacionalni identitet država na periferiji Evrope se bazira na preslikanom konceptu nacije te koja je stalno teži svoj državi na periferiji Habsburške monarhije ili kao sastavnica Otomanskog carstva i područja koja su bila osvajana u pohodima Mlečana. Zbog svega toga sve države zapadnog Balkana, od kojih neke samo što su odmakle od punoljetnosti državne nezavisnosti, u svom identitetu imaju civilizacijsku nesigurnost u odnosu na velike nacije koje čine okosnicu EU. Zemlje istočne i jugoistočne Evrope su zemlje „samo-kolonizirajuće“ kulture, svojevrstne „kolonizacije svesti“

jer kao uvoznice stranih vrijednosti i civilizacijskih modela to čine sa divljenjem, bez kritičkog otpora. Takve zemlje vide sebe kao evropske, ne u potpunosti, ali ne kao *Drugi*. Takvo poimanje je preduvjet za čudnovati identitet i čudnovatu modernizaciju. (Kiossev, 1999:3) Kuss ističe da je posredi suptilnija „gradacija evropejstva“ koja se u procesu evroatlanskih integracija koristi kao vrsta postkolonijalnog mehanizma (Kuus, 2004: 476). Ako je točna teza da sila postoji sama po sebi, ne mareći mnogo za pravdu i istinu, onda se temeljem uvida u burna svetska zbivanja unazad u nekoliko proteklih godina, mora doći do zaključka da su demokratske tradicije čovečanstva, kao i nezavisno, kritičko i otvoreno javno mišljenje ponovo pred izazovom.

S obzirom na pravne temelje, sistem vrednosti, način promišljanja, taj prostor kao entitet i kao identitet se nalazi ispred drugih prostora i identiteta i ima taj kapacitet postojanosti. EU ne završava samo s fizičkim granicama u geofizičkom smislu, već je ona tamo gdje je taj zapadni sistem vrednosti. EU nije virtualna država, nije ni federacija nego oblik labavog saveza gdje prevladavaju nacionalni entiteti i interesi.

Neki od autora EU vide kao srednjevjekovnu evropsku katedralu (Severin, 2006) ili carstvo (Ziolenka, 2008). Kroz koncept carstva i kolonije i „rekonstrukciji mape“ Evrope moguće je zapitati se o drugoj (ne-zapadnoj Europi). Kako „zajednička – ali – različita istorija“ carstva i „zajednički – ali – različit identiteti“ kroz kolonijalnost menjaju današnju kartu Evrope.

Politički identitet građana, bez kog EU ne može delovati, stvara se samo u nadnacionalnom javnom prostoru. Takvo oblikovanje svesti nije moguće stvoriti elitističkim obrazovanjem „odozgo“ i nije se moguće provoditi administrativnim odlukama. EU se danas doživljava kao mehanizam birokratskog upravljanja i restriktivne regulacije, a ne kao garant dobrog života. Krizu identiteta nužno je rešiti nadilaženjem okvira nacionalne države te uspostavljanjem paralelenih mehanizama političke deliberacije. Habermas predlaže da se Evropa veže uz garanciju temeljnih prava i vrednosti kao što su pravo na obrazovanje, socijalnu pravednost, autonomiju i participaciju. Za njega su, evropsko građansko društvo, javnost i zajednička politička kultura, uistinu izgrađene, dovoljne pretpostavke za političko zajedništvo Evrope. Njegovo promišljanje je pokušaj prevladavanja postojeće političke zbilje. On polazi od pretpostavke da je nacionalna država, pa čak i kad je demokratska, došla do granice svoje delotvornosti jer više ne može „politički ukrotiti globalno nesputani kapitalizam“. Može li se u takvom stanju osigurati glavno postignuće suverenih nacionalnih država utemeljeno na prosvetiteljstvu te usmereno ka smanjenju političke vlasti?

EU je različitost političkih zajedništva i lojalnosti, multipliciranih identiteta, ekonomske heterogenosti i nejasnih granica, a država vestfalskog tipa ima jasnu strukturu hijerarhije sa jednim centrom uprave, kulturnom i ekonomskom homogenošću te utvrđenim granicama. Danas, nacionalne elite proklamuju „žrtvovanje“ nacionalnog prostora u ime viših ciljeva „evropske perspektive“ kao privlačan emotivni razlog, kao zalog bolje budućnosti, ali i kao nove vrste ideologije. I sada je racionalno potisnuto iz kolektivne percepcije.

Iluzorno je i za očekivati da se i iz istorije nešto može naučiti, jer se menjaju političke konstelacije moći u svakoj epohi. **Da li smo „osuđeni” na većito ponavljanje istih ciklusa? Da li se sve više nameću osećaji o uzaludnosti rada ili naprosto rezultate pretpostavljate samoj dužnosti valjane intelektualne refleksije?** Svi smo opsjednuti preživljavanjem i trenutnim političkim aranžmanima, u očekivanju bolje budućnosti. Što je ostalo od borbe za suverenitet kada banke, krucijalni sistemi i mediji pripadaju stranim vlasnicima? Što ostaje od ideologije koja je bila predvodnica ratovanja, „napretka“, borbe za slobodu? Kako to da su vrednosti koje su zastupali i u ime kojih su povelili rat i dalje na snazi? Jedini smislen odgovor na to pitanje može doći samo iz horizonta s onu stranu nacije, etničkog identiteta i nacionalne države. Kritičko mišljenje koje teži promjeni postojećeg stanja ne može se stvoriti iz mišljenja samog, iz školske filozofije ili iz intelektualnog pogona unutar postojećih kulturnih institucija. Zadaća kritike je, po Foucaultu, preispitati istinu u odnosu na efekte moći koje ona proizvodi, kao i moć u odnosu na diskurse istine kojima se ona služi.

Čovjekova podčinjenost se utvrđuje i proširuje ne samo posredstvom tehnologije, nego i kao tehnologija, što je i temelj za legitimizaciju političke vlasti i njene ekspanzije na sve sfere kulture. (Marcuze) Napredujuća tehnologija medija, kao sredstvo neobuzdane manipulacije u službi moći, ima za cilj da rehumanizira medije te stvori virtualnu stvarnost.

Ali i takva virtualna zajednica nije u mogućnosti kompenzirati gubitak kolektiviteta i solidarnosti koja su dva fundamentalna oblika društvenog iskustva vezana za proizvodna postrojenja industrijske moderne. Nestala je izvorna snaga simboličkog, a imaginarnim svetom počinju vladati hiperprodukcija slike sa tehničkim, događajnim i medijskim ubrzanjem života. Čovjek moderne postaje odraz permanentne dislociranosti, kako u egzistencijalnom vidu, tako i u smislu svog identiteta. Postao je cinički proizvođač i potrošač - subjekt kulture rasipanja. Čovjek današnjice, tako daleko od nadčovjeka kojeg je Nietzsche tražio u budućnosti, je individua koja je prevazišla svaku potrebu za smislom i potpuno se smestila u obemišljanje u apsurd u kojem hladnokrvno prima svako razaranje.

Sva pitanja morala zavise od nečije kulturne pripadnosti. Naše ideje su samo retko naše i retko tko je u mogućnosti imati neki svoj „personalni moral.“ Naši vrednosni stavovi su deo naše zajednice, našeg društvenog položaja, religijskog opredeljenja, političkih stavova, porodice, interesnih grupa kojima inkliniramo kao i institucija unutar kojih se krećemo. Povezani smo našim idejama i vrednostima ne samo kao pojedinci, već i kao njihovi predstavnici. Ako se plašimo predstojeće globalizacije i namernog sužavanja svesti znači da smo još uvek svesni, da smo živi i da imamo identitet i integritet. Neophodno je da imamo zabludu jer nas održava energija zablude, a dok u nju verujemo ona za nas nije zabluda. U svetu bez iluzija čovek je stranac rečeno Kamijevim rečima.

Obilježje zajedničkog identiteta može biti priznanje razlika. Građanska solidarnost produkt je demokratski ustrojene političke zajednice slobodnih i jednakih, ali se ne može ostvariti samo putem negativnih obaveza univerzalističkog morala pravednosti (odustajanje od napadačkih ratova, povreda ljudskih prava), već kolektivno odabranim prihvaćenim načinom

života kao rezultat stalno prisutnog međusobnog sporazumijevanja. Zato i nije pravilno postavljeno pitanje postoji li evropski identitet, nego mogu li se nacionalne arene otvoriti tako da se izvan nacionalnih granica gradi zajednička volja i promišljanje o evropskim temama?

S obzirom na pravne temelje, sistem vrednosti, način promišljanja, taj prostor kao entitet i kao identitet se nalazi ispred drugih prostora i identiteta i ima taj kapacitet postojanosti. EU ne završava samo s fizičkim granicama u geofizičkom smislu, već je ona tamo gdje je taj zapadni sistem vrednosti. EU nije virtualna država, nije ni federacija nego oblik labavog saveza gdje prevladavaju nacionalni entiteti i interesi.

Nova elita koja izrazito sudjeluje u manipulaciji masa, naglašeno je anacionalna, apstrahirana od bilo kakvog identiteta vezanog za etno-kulturu, tradiciju, istoriju i običaje. (Laš, 1996: 48-50) Nacionalni interes shvataju kao ostvarivanje geopolitičkih pretenzija na neliberalne delove sveta, promičući ljudska prava i slobode. Ova elita se nalazi sa druge strane demokratije, i time je liberalizam „stvorio“ elite koje će voditi masu, negrađane u pravcu izgradnje nihilističkog liberalnog društva, pobunjenu protiv vlastite nacionalne države i kulture. To je elita bankara, građevinskih finansijera i preduzimača, inženjera, konsultanata svih vrsta, sistemskih analitičara, naučnika, doktora, publicista, izdavača, urednika, direktora reklamnih agencija, vodećih ljudi filmske industrije, novinara, televizijskih producenta i redatelja, umetnika, pisaca, profesora. (Laš, 1996: 37)

IZGRAĐENA MREŽA MANIPULACIJE

Vidljiv plan društva kroz medije ističe sreću i zabavu, dok se sa nevidljive strane nalazi kontrola i manipulacija. Celi koncept tržišnog društva je pozornica u kojoj se posetitelji kontrolišu manipulacijom, emotivno, imaginativno. Manipulacija se temelji na tri principa ili modela kojima se ističu da je život veseo, lep i lagodan; da je čovek siguran i da ima samopouzdanje te da je povezan sa drugima, dok se u trećem modelu ističe samoidentitet kojim vrednuje sebe i ima status i ugled. Kako stvarnost nije takva, dolazi se do kontradikcija jer tvorci propagande prepoznaju ta tri modela kao bazična kod ljudi. Ljudi su usamljeni, nisu povezani sa drugima i nesigurni su. Život je težak, bez lepršavosti i razbibriga, te ljudi ne veruju u sebe, a imaju potrebu da imaju ugled i da budu društveno prihvaćeni. Ljudi su uplašeni od samoće, od neimanja statusa i bogatstva i uplašeni su jer su u strahu za egzistenciju. To su veoma dobri temelji za manipulaciju jer tvorci reklama traže ljudske nedostake kao osnovu za reklamu.

Norme stvaraju kulturnu mjeru prikladnosti emocionalnog izražaja, prema kontekstu i ulogama, a emocionalne sankcije koriguju osjećaje u smjeru emocionalnih normi. Posledica emocionalnog upravljanja i glume je otuđenje od sebe i svog identiteta, gubitak pristupa stvarnim emocijama, odvajanje sebstva od uloge koje vodi do nestajanja. To je cena emocionalnog rada za koju se dobiva razmenska vrednost. Emocionalna gluma je resurs koji se prodaje zato što kompanija želi stvoriti pozitivnu iluziju o sebi u cilju povećanja profita. Na taj način tržišni sistem dominira nad čovekom te ulazi u njegova subjektivna emocionalna stanja, radi ostvarenja profita.

Živimo u vremenu koje nameće sposobnost za ostvarenje, ali ne zna što bi ostvarilo. Vešto je u sebi, ali nije gospodar sebi samom jer se oseća izgubljenom u vlastitom obilju. Sa više sredstava, znanja, tehničkih ostvarenja nego ikada, današnji svet je nesretniji od svih ostalih i prepušten na milost i nemilost strujama. U današnjem svetu nema planova, predviđanja i ideala. (Ortega y Gaset, 2003:83)

U modernim društvima vidljive su promene u vrednosnim usmerenjima pojedinaca - sveopšte isticanje subjekta, tehnike izražavanja i delovanja „po meri“, ali kakvog i za koga, jer „čovjek je i slepa ulica i izlaz.“ (Scheler). Sve više se društvo oblikuje po mjeri Narcisa, „koji sam sobom vlada u svojoj staklenoj čahuri“ (Lipovecki, 1987:29). Narcizam je posljedica i minijaturizirana manifestacija procesa personalizacije - simbol prelaska s ograničenog individualizma na totalni individualizam kao odraz permanentne dislociranosti modernog čovjeka, kako i egzistencijalnom vidu, ali i u smislu njegovog identiteta. Ljudsko dostojanstvo se izgubilo u političkoj sadašnjosti. Čovjek moderne je skloniji imperativima napretka kao sekulariziranoga spasa i rasipanja nego kategoričkim moralnim imperativima. Postao je cinički proizvođač i potrošač - subjekt kulture rasipanja.

Propaganda odgaja pojedince za onaj stil života i one identitete i koncepte koji pogoduju prodaji roba ili usluga. Propaganda je sveprisutna u svim porama društva kao vrsta odgoja i obrazovanja jer se ljude „uči“ ili im se suptilno nameće kultura i stil života; ljude se uče društveno prihvatljivom izražavanju emocija, nameću se okviri dopuštenog ponašanja; kako, kada i na koji način biti sretan; oblikuje se interpretacija stvarnosti.

Svuda je prisutno nasilje različitog oblika. U tom našem svetu turbulentnih promena, svi smo elementi, delovi iste mreže u kojoj se tvori lažan realnost. **Burdije kao kritičar našeg vremena i “savršenog zločina” ubijanja realnosti** poručuje da ne treba gajiti iluzije o našem vremenu jer živimo u prividu.

Svaki pokušaj otklona podvrgnut je medijskoj marginalizaciji te se samim tim nije ni dogodio ili su njihovi sudionici izvrgnuti kritici analitičke i političke „elite“. Argument je da je nacionalni identitet najviši oblik političkog identiteta zbog svojih jedinstvenih korena u prirodi i istoriji izgubio je u poslednje vreme svu intelektualnu verodostojnosti otkako su autori Andreson, Gelner, Hobsbavm, Smit razvili „zamišljeni“, „konstruisani“ karakter nacija – iluminacija koju je još isticao Renan. (Renan, 1992)

Zamišljanje nepostojećeg kulturnog nasleđa i stvaranje novog kulturnog identiteta baziranom na preslikavanju drugog odvija se u prostoru kulture gdje se tada kulturna stvaralaštava pokazuje kao idealno tlo za vođenje opasne politike. Pravo, poredak i zakoni privatizirani su kao javna poduzeća. Medijski proizvedena realnost svakim danom proizvodi i dodatnu **kolektivnu halucinaciju** u prošlosti koja je postala roba pod patronatom moći. Polarna inercija (sintagma Pola Virilija koja označava masovni fenomen koji pogađa gledatelje ekranskih tehnologija koje se aktiviraju daljinskim upravljačem te kojim se proizvodi nemogućnost da se čovjek odvoji od ekrana), put je kojima se laži, iluzije i nametnute projekcije sjeđinjuju u proizvodnji globalne stvarnosti koja samo deklarativno ima veze sa pravdom, pravednošću i zakonodavstvom.

Glavni proizvod ovako postavljenog slobodnog tržišta je „nivelisanje i uniformizacija svega što bi moglo biti uzrok realnih diferencijacija i distinkcija“, jer različitosti nisu kvantitativno mjerljive. Kulturni i ostali kolektivni identiteti među narodima i pojedincima su nepotrebni i treba ih se osloboditi.

PONIŠTENJE SPECIFIČNOSTI U GLOBALIZACIJI

Danas prevladavaju dva oprečna stava oko globalizacije i države; globalizacija uzrokuje slabljenje države (Strange, 1997: 365-369; Strange 1999: 345-354); ili s druge strane globalizacija utiče na promenu značaja države, nacionalnog identiteta i kulture kao i promenu kursa politike, odnosno globalizacija je „proces internacionalizacije“ jer jača značaj nacionalne države“ (Hirst, Thompson, 1996:17). U toj perspektivi važno je uzeti u obzir delovanje UN, ali i velikih transnacionalnih finansijskih i trgovačkih organizacija i način na koji su oni inkorporisani u stvaranje novog poretka legitimnosti i moći? Kako je nadnacionalni pravni poredak sve izražajniji stvara se kompleksna, ambivalentna i polivalentna struktura pravnih prostora i instanica koje stvaraju pravo i sude. U takvoj strukturi mnogostruko se preklapaju ovlaštenja i granice unutar nacionalnih područja kao pravna varijanta politike pluralizacija granice. Ipak odakle takvo pravo crpi svoju legitimnost ako legitimna i obvezujuća snaga nije pod predznakom suverenosti nacionalne države? Takav oblik prava zasniva se na moći kapitala koja svoju snagu pokazuje u rasponu između uveravanja i iznuđivanja.

Liberalizam uništava socijalnu i nacionalnu državu, ne težnjom za sabiranjem maksimalnog profita u državama „centra“, već težnjom ka izgradnji globalnog društva u kome nema mesta za ispoljavanje *demosa* ni u socijalno-distributivnom pogledu, ni u etno-kulturnom, ni u političkom. Cilj je realizacija projekta svetskog slobodnog tržišta u kome bi postojali samo atomizovani pojedinci (individue) i grupe formirane po principu različitog ispoljavanja individualizma, bez bilo kakvih etno-kulturalnih, socijalnih i političkih karakteristika (vrednosti, identiteta). „Individualizacijom odnosa između poslodavaca i zaposlenih“ oslabljeni su kolektivni ciljevi i solidarnost između svih i uspostavljen je sistem „strukturnog nasilja“ koji se ogleda u strepnji zaposlenih od otkaza, demoralizaciji i konformizmu (Burdije, 1999: 110-111). To stvara „skladno funkcionisanje individualističkog mikroekonomskog modela“, a armija nezaposlenih i „nije armija jer izolira, individualizira, demobilize i desolidariše“.

Vladavina neoliberalizma utiče na obnovu socijalističkih ideja i konzervativizma čak i dolazak socijalista na vlast jer su zapostavljena pitanja socijalne pravde i nacionalne zajednice. Intelektualci i političari se ne bave gorućim problemima jer se ističe da sve dobre ideje dolaze iz inostranstva, a ništa nije dobro što je u vlastitoj državi, a gomila osiromašenog plebsa ne zna što bi sa sobom bez pominjanja osiromašenja, društvenih klasa, sukoba. Namerno se zapostavljaju egzistencijalna i temeljna pitanja ljudskog opstanka i življenja u zajednici jer je pažnja usmjerena ka demokratskim

institucijama i ljudskim pravima, nacionalnom identitetu i integracijama u nadnacionalne zajednice. Skoro nijedan političar ne oseća neizbežnost svoje politike i što je ekstremniji njegov nastup to je frivolniji i manje zahtevan po svojoj sudbini.

Na neki način je i sam pojam identiteta u krizi jer je u liberalnom kapitalizmu idealni građanin osoba bez pamćenja, bez zavičaja bez nacionalne pripadnosti. Globalizacija upravo ide u smeru sjedinjenja i poništenja svih tih posebnosti. Za razliku od tradicionalnih društava koja dostižu intenzivnu solidarnost u malim grupama što je uzrok i emocionalne privrženosti, u modernim društvima se teško nalazi solidarnost, ali i malo kulturnih normi koje su univerzalno prihvaćene i kojih se ljudi strogo pridržavaju (Bendix, 1967: 298).

Suverena država je normativna tvrdnja, a ne deskriptivna izjava sa odgovornošću za pojave koje su joj nametnute globalizacijom. Globalizacija je multi-dimenzionalni fenomen koji u sebi obuhvata kvalitativni i kvantitativni rast ekonomskih, političkih i kulturnih integracija modernog sveta. Nacionalna država je vrsta političke organizacije i teritorijalne unije sa vrhovnim autoritetom i političkim aksiomom nezavisnosti i autonomije. Nacionalna država je ostala dominantna politička jedinica u međunarodnim odnosima od 19. veka do „trećeg talasa“ globalizacije. U današnjoj političkoj areni postoji nestrukturirana kompleksnost koja je stalna prijetnja hijerarhiji autoriteta i vlade nacionalne države (Kennett, 2008: 4).

Novi period karakteriše delovanje imaginacije jer se mašta transformišala u društveni i kolektivni fenomen i nije više ograničena na romantičnog pojedinca i ekspresivni prostor umetnosti, mita i rituala, već je deo svakodnevnog života običnih građana. Postelektronska mašta, kombinirana s migracijskim kretanjima, omogućila je stvaranje transnacionalnih simboličkih univerzuma, zajednica osećanja, mogućnih identiteta, zajedničkih ukusa, zadovoljstava i sklonosti, ukratko, javnih sfera dijaspore (Kennett, 2008: 4). Po Fridmanu, kulturna i etnička rascjepkanost, s jedne strane, i modernistička homogenost, s druge, nisu dva suprotstavljena vida tekućeg procesa, već dve težnje koje ravnopravno oblikuju globalnu stvarnost (Featherstone, 1990: 311).

Globalizacija kroz uticaj medija donosi mogućnosti dostupnosti najrazličitijih kulturnih vrednosti bilo gde u svetu. Posledica toga nije razmna kako su je optimisti naivno zamišljali već dolazi do deteritorijalizacije. Već dvadesetih godina XX veka Lipman razlikuje *okolinu* (svet koji je zaista tu oko nas) i *psudo-okolinu* (našu privatnu percepciju tog sveta oko nas) (Lipmann, 1920), danas je sve izrazitije razvojem elektronskih medija u neslućenim oblicima. Pod tim uticajima mi “više ne možemo da živimo naše živote ‘lokalno’. Naša kulturno iskustvo prožeto je uticajima iz daljine – hrana koju jedemo, muzika koju slušamo, okoliš, slike i događaji sa naših TV-ekrana, sve to naš svakodnevni život čini nepojmljivo ‘otvorenim za svet’”.

Globalizacija nije jednolinijski fenomen, monolitan i jednoznačan, a danas preovladava upravo takva ideja o globalizaciji, težeći da iz naučnog diskursa prođe u politički, a onda i u svakodnevni jezik. Naizgled transparentna i jednostavna, ona prikriva više nego što otkriva stvarna dešavanja u

svetu. Ono što se maskira ili sakriva ili se želi prikazati drugačijim ne samo što nije bezazleno već je ideološko i političko sredstvo koje ima specifične ciljeve. Zbog toga se sve više se plasira ideja da globalizacija spontan, automatski, neizbežan te nepovratan proces koji jača i napreduje u skladu s nekom unutarnjom logikom i dinamikom čija je snaga tolika da se može odupreti svakom mešanju izvan držanih institucija.

Danas je dominantna dijalektika paralelnih procesa globalizacije i lokalizacije, odnosno što su međusobna zavisnost i globalne akcije intenzivnije, to društveni odnosi postaju manje lokalni i otvaraju put ka novim pravima na izbor koja prelaze granice čiji je čuvar donedavno bila tradicija, nacionalizam, jezik ili ideologija, a često i kombinacija svih tih činilaca zajedno. Ipak, naizgled protivrečno toj težnji, javljaju se i novi regionalni, nacionalni i lokalni identiteti koji nastaju zahvaljujući ponovnom isticanju prava na korene. Iako se isto toliko odnose na stvarne ili imaginarne teritorije koliko i na način života i društvene odnose, ti lokalni činioци su utemeljeni na neposrednim odnosima, bliskosti i direktnim interakcijama (Santos, 2002: 30).

U transnacionalnoj društvenoj i kulturnoj praksi nejednaka razmjena je vezana za nekomercijalne resurse čija je transnacionalnost utemeljena na lokalnim razlikama kao što su etnicitet, identitet, kultura, tradicija, osećaj pripadnosti, simbolika, rituali i pisana ili usmena književnost. U toj nejednakoј razmjeni sudjeluju društvene grupe koje se bore za priznavanje netržišnog prisvajanja ili vrednovanja tih resursa, to jest za jednakost različitosti i različitost jednakosti. Rezultat globalizacije su novi, ne prostorno utemeljeni, identiteti koji ne proističu iz nacionalne države jer identitet nije jedan i nedjeljiv, već se o njemu može govoriti kao o multiciplitetu koji obuhvaća osećaj sebstva i u sebi ujedinjuje porodičan, lokalni, regionalni, nacionalni i transnacionalni, ponekad i vjerski identitet (Moren, 1995:154). Vlade i društva se moraju prilagoditi svetu u kome nema više jasne distinkcije između međunarodne i domaće vlade, vanjskih i unutarnjih poslova (Held, 2003: 55). U globalizirajućem svijetu politike nema mjesta za imitaciju jer je sve nametnuto. Zato je i utemeljeno mišljenje da država nije jedini ili čak glavni temelj autoriteta (Sending, Neumann, 2006: 655).

Kritičari tvrde da globalizacija dovodi u pitanje ulogu kulture jer zatumljuje autentični kulturni identitet. Ipak kulturne različitosti su i dalje vidljive jer su nacionalne kulture i identiteti duboko ukorenjeni u nacionalnu istoriju, tako da je teško vjerovati da mogu biti samo tako lako urušene globalnom masovnom kulturom. Kultura opstaje, iako izmjenjena.

Za formiranje kolektivnoga identiteta određenoga naroda važno je identificiranje 'drugoga', odnosno identificiranje druge (etničke) grupacije nasuprot kojoj se narod homogenizira te se putem navedene napetosti stvara i jača nacionalna svijest. Upravo je spomenuta sociopsihološka perspektiva glavni protu argument mogućnosti formiranja europskoga naroda bez postojanja 'drugoga'. Iz sociopsiholoških teorija formiranja kolektivnoga identiteta poznato je da je 'drugi' bitan preduvjet u formiranju bilo kojega kolektivnog identiteta. Drugim rečima, da bismo znali 'tko smo mi', nužno je znati 'tko su oni', odnosno nužna je demarkacija, kako teritorijalna tako

i psihološka, između ‘nas’ i ‘njih’, tj. identifikacija ‘drugoga’, što najbolje opisuju riječi jednoga autora: “Znamo tko smo samo ako znamo tko nismo, a često samo ako znamo protiv koga smo” (Cerutti i Rudolph, 2001: 5).

Globalizacija, u zavisnosti od forme, otvara dva potpuno različita pravca kojima se odnosi između civilizacija mogu zaputiti; kao prožimanje ukrštanje ili kao sukob civilizacija. Globalizacijom siromaštva i pretnjom poništavanja identiteta autoritarna globalizacija je plodno tlo za eksploziju kulturnih sukoba. Glad za demokracijom, “imitacija”, onako kako je Tojnbi (Toynbee) shvata, predstavlja snažnu silu demokratske tranzicije jer se demokracija poistovjećuje sa civilizacijom kao takvom, živjeti pod autokratskim sistemom je zaostalo, necivilizirano. Silu koja pokreće demokratski talas čine i zapadne zemlje.

Iako nemaju vojnu moć, multinacionalne kompanije imaju enormnu ekonomsku moć i sposobnost da stvore transnacionalne koalicije koje potiču reforme na globalnom nivou. Zbog međudržavne mobilnosti smanjuje se njihovo identificiranje sa određenom državom te mnoge elite oblikuju nadnacionalne identitete, potiskujući nacionalne te izgrađuju multinacionalne ili kozmopolitske identitete. Slabljenjem same države pojmovi nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa gube značaj i korisnost. Ne može postojati svemoćna vlast svetske vlade ako postoje supersile. Sve veće države su počele stremiti prema svetskoj imperijalističkoj politici u kojima je više nego očit raskid sa humanističkim temeljima nacionalnih država. Imperijalizam rađa volju za vlašću i moći do krajnjih granica svetske moći (Bergajev, 2005: 151). Nacionalni identitet gubi značaj pred ostalim identitetima (Fukujama, 2006: 342). U takvom svetu i najmoćnija država gubi identitet kao nacija i u tom „nečijem svetu“ (Kupchan) postaje deo nadnacionalnog identiteta.

KRIZA IDENTITETA KAO KRIZA STVARALAČKOG PRINCIPA

Danas je kriza identiteta toliko očigledna da bi se čak moglo govoriti o potpunom gubitiku identiteta. U svetu u kome se pojedinci tretiraju kao statistički podaci, a ne kao ličnosti – nastupila je ne samo kriza identiteta nego i kriza identifikacija. Kriza identiteta nastupa najčešće onda kada je ljudima sadašnjost nesigurna, a budućnost neizvesna, neodređena, preteća, puna straha i iščekivanja. Zato se danas i koristi sintagma „vraćanja Evropi“ kao dokaz izgubljenog identiteta koji se u svakom slučaju prikazuje kao dolazak u krug kome smo oduvek pripadali, ali nepravedno „izbačeni“.

Nacionalizmom se željelo prekriti antagonizmi i strukturalni disbalansi tako što će se nametnuti ideal „zajednice“. Danas je taj ideal proširen i na zajedništvo evropskih integracija, ali se čini da danas ne postoje opcije odabira jer nam se samo pričinjava mogućnost odabira. Kako se nije pronašla velika priča o oslobođenju, nema prirode kojoj se možete vratiti. Gledajući prema Zapadu u potrazi za onim prirodnim (za koje se tvrdilo da ne postoji) zemlje zapadnog Balkana nisu našle ništa (Dichev, 1990). Potrebno je uveriti javnost da stvari moraju postati gore pre nego će po-

stati bolje jer će politika stabilizacije, liberalizacije i izgradnja institucija, pravne države i vladavine prava dovesti do slobode i prosperiteta. Dobra vest je nazoželjna vijest, jer bi iz dobre vesti mogla niknuti nova ideja, a nove ideje nisu dobrodošle kod vladajuće elite. Okupacija stavova i uverenja ljudi je ključna poluga moći. Na taj način ljudi za nametnute stavove i uverenja, koji su uglavnom neistiniti, misle da su njihovi vlastiti. Zatim, na temelju tih, zapravo, tuđih stavova daju pristanak (ponekad prećutni) da se implementaciju određene mjere, od kojih im sve do jedne ne idu u prilog.

Pri tome treba istaknuti da se političke odluke zamenjuju tehničkim i da mesto političara zauzimaju tehničari i menadžeri i polako idemo prema dobu potpunog ukidanja politike. Kolonizacija je igra koja je nametnula tako da se njezina fiksna pravila koja se moraju poštovati, a izbora nema te nema ni slobode. Društva iz vanjske kolonizacije nekadašnjeg teritorijalnog carstva prelaze unutarnje kolonizacije konačnog carstva u nastajanju (Virilio, 2011:66). Carstvu je u interesu da vodi politiku „kontrolisanog haosa“ kako bi povećala sopstveni značaj i podsetila je na neophodnost njenog liderstva.

U skladu sa takvom perspektivom i sam postupk priključenja moguće je promatrati kao kolonizacijski proces i same svesti ljudi i teritorija. U perspektivi namernog političkog daltonizma „napredni zapad“ s pozicije moći gleda na „zaostali istok i jugoistok“ i nameće svoje pravo, vrlo često i obavezu na način da propisuje i nameće modele zakonodavnog poretka, načina promišljanja, a time i oblikovanje identiteta. Iza prosvetiteljske racionalnosti i civilizacijske narcisoidnosti „napredna Evropa“ osuđuje, proziva i kažnjava zaostale narode Balkana. Namerno i svesno se potiskuje realna i zanemarena bliskost zemalja na Balkanu na kojoj se i zasniva „moćna ontologija Balkana“ (Marija Todorova), a nameće se prikaz Balkana kao razbijenog broda koji u sebi sadrži obilje nesloge i netrpeljivosti te netko spolja mora da ga drži ne bi li potonuo (Izidora Sekulić).

Ipak, današnjica dokazuje da ako političko tumačenje u uvjetima suvremenoga doba još nije potpuno nestalo, onda je barem ozbiljno pokolebano. Tim procesom u pitanje nije doveden samo jedan segment društva, nego upravo onaj koji tvori bitan deo kulturnoga identiteta. Zapad bit politike kao slobodnog delovanja svodi na činjenicu, te je samo delovanje svedeno na puko „izvršavanje zapovedi“ (Arendt, 1991: 179-181).

Moderni subjekt, pluralan u mnoštvu svojih uloga, statusa i funkcija, nalazi svoj identitet zagaranovan oblicima slobode i jednakosti što mu ih nacionalna država osigurava, a u ideologijsko-kulturnim kontekstima koji ga podržavaju (Bidet, 2008:170). Danas je vidljiva pojava postojanja apatije u zemljama zapadnog Balkana, straha od slobode, receptivnost na demagošku retoriku elita koja pojačava despotske potencijale države. Međunarodne korporacije imaju slične okvire i slična pravila uprkos proširivanju infrastrukturne moći države. Državne elite, prema naraslim tehnološkim mogućnostima potvrđuju infrastrukturnu moć, iako to ne podrazumeva i njihovu širu autonomiju u odnosu na međunarodne ekonomske aktere.

Političke elite su članovi klase ljudi koji su u stanju da precizno razumeju stvar po sebi, kompleksnost „nevidljivog okruženja“ u kojem se odvijaju javni poslovi moderne države. na taj način. Lippmann je shva-

tio da je potrebna vrsta profesionalaca, "specijalizovane klase" koji prikupljaju i analiziraju podatke te ipredstavljaju svoje zaključke donosiocima odluka društva koji ih koriste kroz "umjetnost uvjeravanja" pa informiraju javnost o odlukama i okolnosti koje utiču n ih. Na taj način u javnom mnenju provodi proces „proizvodnje pristanka“ (Lipmann, 1922).

Stvaranje Novog doba temelji se na makevijalističkom principa da je pojava sve. Ipak, treba gledati „iza“ reči koje zavaravaju, treba gledati delovanje. Kako bi sve više širili svoju moć, oni predstavljaju svoje djelovanje iza korisnih stvari za čoveka i društvo želeći prikazati da su motivisani višim aspiracijama, a ne samo zaradom i moći. Ime igre koju oni igraju sa onima nad kojima vladaju zove se igra lažne pojavnosti. Njihova meka moć se širi nastojanjem da svet i ljudi budu otvoreniji i međusobno povezani. Za ljude je najvažniji izgled, pristup problemu, pojava sama.

Zbog takvog pristupa vladajuća elita Novog doba naglašava važnost opstojnosti nacionalnih identiteta, usprkos ili zbog kulturalne homogenizacije kao rezultante globalizacije; potrebe zadržavanja fasade predstavničke demokratije u kojoj lokalna elita donosi naizgled važne odluke; nužnost osiguranja ograničene lokalne sigurnosti kako bi se dobila minimalna društvena korisnost te određena količina monopola nasilja koje mora imati nacionalna država kako bi bila u mogućnosti osiguravati slobodan protok kapitala. Vladajuća klasa je transnacionalna elita koja ima dominantnu ulogu u međunarodnoj ekonomiji, transnacionalnoj političkoj eliti globalizirajućih birokrata i političara, kao pripadnika velikih međunarodnih organizacija ili unutar nacionalne države upravljaju glavninom tržišne ekonomije, ili imaju značajnu ulogu u različitim međunarodnim fondacijama, lobi grupama, grupama za javni interes, većima za političko delovanje, ili obrazovnim institutima, istraživačkim departmanima velikih međunarodnih univerziteta, velikih medijskih kuća. U novoj globalnoj kulturi ljudi su nagrađeni za svoju pohlepu, a koja je tako ustrojena da ostavlja malo prostora za izražavanje viših ljudskih vrednosti i kvaliteta kao što su velikodušnost, saosećanje, nesebičnost, htenje za traženjem i izricanjem istine, hrabrost borbe za pravедnost.

ZAKLJUČAK

U socijalnoj konstrukciji zbilje društvenost je od presudne važnosti jer kulturni identitet gubi autonomiju supstancijalnog entiteta i može se uspostaviti kroz proces i identifikaciju društvenog posredovanja. Istinska bit kulture nalazi se u interkulturalnoj komunikaciji jer tek ona izražava njenu duhovnu i društvenu bit (Labus, 2014: 31). Danas je uveliko na snazi unificirani kod globalnog „jezika“ kulturnog identiteta koji pokušava nametnuti ne historičnu procesualnost Kapitala. Kapital i globalizacija su „zauzeli“ čitavu zbilju kao najapstraktniji privid bitka. Logikom kapitalističkog svjetskog sistema stvara se globalna integracija i globalni raspad (Beck, 2009: 82).

U novim društvenim strukturama sa temeljima formalizma i apstraktnosti, radnici koji kao da su izbrisani iz kulturnog identiteta jer nemaju

uvjete za svoje samoispunjenje, pa time gube i svoj politički identitet, čime su potrebe za demokratijom sužene, a liberalizmom nametnuto društvo masa zamena je za društvo građana. Korporativni kapitalizam, sistemom monopolskih korporacija proizvodi civilizaciju sa masovnim otuđenjem čovjeka od čovjeka. (Mils, 1998) U sistemu kao bezličnosti, globalizacijom se dovršava proces novog oblikovanja društvenog bitka kao vrhunca moći kapitala.

Otuđenje se ogleda u činjenici da čovek što više nastoji da shvati život, manje ga istinski živi, što se više poistovećuje sa vladajućom predstavom o potrebi, sve manje razume vlastiti život i vlastite želje. Njegovi gestovi više nisu njegovi jer su oni naučeni od strane onog tko ih predstavlja (Debor, 2002:13).

Temeljno filozofsko pitanje bitka suvremenog čovjeka, kao instrumentalni pohod zapadnog „zaborava bitka“ (Hajdeger) pitanje je o njegovoj slobodi: može li kultura biti garant njegove slobode? Briše li globalizacija autonomni potencijal kulture, kao posljednja uporišta duha, tj. njegove slobode ili globalizacija stvara jednu posve drugačiju koncepciju čovjeka sa potpuno novim kulturnim „potrebama“? (Labus, 2014: 14).

Građani su konzumenti bez ikakvih drugih identiteta (negrađani). Narod, tj. demos postaje masa, a mali krug vlasnika - elita. Na taj način građanin za vlast predstavlja konzumenta i birača na izborima. Velike su krize zato uvek i krize socijalne integracije, duboke destabilizacije mehanizama vladavine sistema, krize ideologija i gubitka identiteta. Zato je u marksističkoj tradiciji, kritička politička ekonomija uvek želela u krizi prepoznati potencijal “revolucionarne situacije” sistemskih promena i posebno odgovornost političkog subjekta kroz uvid o klasnoj borbi na putu od “pasivne evolucije” do “aktivne revolucije”. Sledom marksističke tradicije, Negri tumači da se kriza javlja kao neophodnost zadržavanja poretka umnožavanjem monete (Negri, 2013: 38).

Rekonstrukcija unutarnjeg i vanjskog evropskog prostora donela je nove (ili pojačala stare) dileme, suočavanja i zaplete. Transformisao se dotadašnji oblik kapitalizma, stvorena je nova socijalna struktura. Hoće li odgovori voditi ka redefinisaju nekih od temeljnih stubova vlastitog identiteta (npr. socijalnog projekta) u ime prilagođavanja zahtevima dominantnog neo-liberalnog projekta globalizacije u prilog vladavine prava ili njegove relativizacije? U socijalnoj sferi izraženo je nezadovoljstvo građana zbog erozije socijalnog modela i uvećavanja egzistencijalne nesigurnosti. Evropa je ušla u dinamiku straha, a umjesto dinamike nade (Severin, 2006:14).

Politička elita zemalja zapadnog Balkana konstantno očekuje entuzijazam kod građana oko priključenja EU obrazlažući takav pristup kao jačanje svog evropskog identiteta koji znači raskid sa prošlošću. Zbog svega toga i ne čudi da je političkoj oligarhiji u cilju da narod postane masa ljudi nesposobnih da samostalno misle, nevjeshi da vladaju svojim nagonima, neobrazovani da upravljaju javnim poslovima, neorganizovani u ostvarenju svojih interesa.

U svetu kapitalističke kulture, ta kultura, koliko god bila spektakularna, glamurozna i atraktivna, stalno se igra sa željama, ne obezbeđujući

nikada zadovoljstvo koje prelaze granice limitiranog identiteta šoping centara. No, sfera kulture otkriva i svoj drugi lik, kulturni konflikt: etnički, nacionalni i verski sukobi na mikro nivou i sukobi civilizacija na makro nivou, obilježje su postbipolarne ere sa središtem problema identiteta, otpora poništavanja vlastite kulture: borbe oko jezika i vjere, kulturne ili teritorijalne autonomije grupa, prava na samoopredeljenje i vlastitu državu. Presudnu ulogu imaju nacionalne elite koje služe njihovim interesima. Kulturni nacionalizam koji se vrlo lako transformira u politički nacionalizam sa ciljem stvaranja vlastite nacionalne države svim sredstvima pokreće plimu nasilja, etničke i vjerske ratove.

Kultura ne samo da je stvaralački princip, već i korektiv svih nesloboda i tlačenja. Najapstraktniji oblik kapitala kao „izvanštenje duha“, najteže je i najvažnije pitanje ne samo kulture i kulturnog identiteta, već i samog ljudskog opstanka, budući da kapitalizam ne teži preobrazbi sveta, već njegovom uništenju.

Kulturni konflikti su preslika mikro-nivoa kulturnih sukoba, ali lokalni, unutar državni sukobi najčešće sadrže i sjeme eskalacije, internacionalnu dimenziju: „druge države koje pripadaju istim civilizacijama mobiliziraju se u podršci bratskim zemljama” (Huntington, 1996: 58). Time dolazimo do makro nivoa, do sukoba civilizacija i ideologija. Smena sukoba velikih ideologija (kapitalizam – socijalizam) sudarom civilizacija, međutim, više je neočekivana nego što je neobjašnjiva jer je drastična blokovska podela sveta značila i nametanje prisilne uniformnosti, koja je potisla etničke, nacionalne i civilizacijske identitete, tako je njeno ukidanje značilo njihovo slobodnije pulsiranje. Blokovske ideologija i civilizacija imaju zajedničku crtu, težnju ka ekspanziji, globalističke ambicije.

LITERATURA

- Arendt, Hannah. *Vita activa*, Zagreb: August Cesarec, 1991.
- Baumann, Zygmunt. *Globalization, the Human Consequences*. Columbia University Press, 1998.
- Beck, Ulrich. Što je globalizacija, Zagreb: Vizura, 2009.
- Bendix, Reinhard. „Tradition and Modernity Reconsidered“. *Comparative Studies in Society and History* 9, 3 (1967): 292-346.
- Bergajev Nikolaj. *Smisao povijesti*. Split: Verbum, 2005.
- Bergajev, Nikolaj. *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: za razumijevanje naše epohe*. Split: Verbum, 2007.
- Bidet, Jacques. *Opća teorija moderne: teorija prava, ekonomije i politike*. Zagreb: Disput, 2008.
- Burdije, Pjer. *Signalna svjetla: prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
- Cerutti, Furio and Enno Rudolph. „A Soul for Europe”. In *On the the Cultural and Political Identity of the Europeans*, Vol. 2; An Essay Collection, 2001.
- Debord, Guy. *Society of the Spectacle*. Bureau of Public Secrets, 2002.

- Dichev, Ivailo. „The Post Communism Condition“, Presentation at Dubrovnik, 1990.
- Durant, Vil. *Ognjišta mudrosti*. Beograd: Prometej, 1991.
- Featherstone Mike. “Global Culture: An Introduction”. In *Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity*, edited by Mike Featherstone, 1-14. London: Sage, 1990.
- Fukujama, Fransis. *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy*. New Haven: Yale University Press, 2006.
- Held, David. „Debate o globalizaciji“. U *Globalizacija – mit ili stvarnost*, uredio Vladimir Vuletić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.
- Hirst, Paul, and Grahame Thompson. *Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Blackwell, 1996.
- Huntington, Samuel. *The Clash of Civilisation and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster, 1996.
- Kennett, Patricia. Introduction: Governance, the State and Public Policy in a Global Age. In *Governance, Globalization and Public Policy*, edited by P. Kennett, 3-19. Cheltenham UK: Edward Elgar, 2008.
- Kiossev, Alexander. „Notes on Self-colonizing Cultures“. In *Art and Culture in Post Communist Europe*, edited by B. Pejić and D. Elliot, 114–128. Stockholm: Moderna Museet, 1999.
- Kuus, Merje. „Europe’s Aestern Expansion and the Reinscription of Otherness in East Central Europe“. *Progress in Human Geography* 28, 4 (2004): 472-489.
- Labus, Mladen. *Identitet i kultura*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 2014.
- Laš, Kristofer. *Pobuna elita*. Novi Sad: Svetovi, 1996.
- Lipmann, Walter. *Public Opinion*. New York, Harcourt, Brace and Company Inc, 1922.
- Lipovecki, Žil. *Doba praznine: ogledi o suvremenom individualizmu*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sad, 1987.
- Mils, Rajt. *Elita vlasti*. Beograd: Plato, 1998.
- Negri, Antonio. “Marx, Imperij – imperijalizam”. U *Živi Marx*, uredio Matko Meštrović, 13-23. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2013.
- Morin Edgar. *Misliti Europu*. Zagreb: Durieux, 1995.
- Orega y Gaset, José. *Pobuna masa*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
- Renan, Ernest. *Qu’est –ce qu’une nation?* Paris: Calman Levy, 1992.
- Rodin, Davorin. *Poraz prosvjetiteljstva*. Zagreb: Naklada Breza, 2012.
- Santos, Boaventura. „Procesi globalizacije“. *Reč*. 68, 14 (2002).
- Sending, Jacob and Iver Neumann. “Governance to Governmentality: Analyzing NGO’s, States, and Power”. *International Studies Quarterly* 50 (2006): 651-672.

- Severin, Adrian. „The Future of the EU: A Need for a New Vision“. *Internationale Politik und Gesellschaft* 1 (2006): 11-19.
- Strange, Susan. *The Retreat of the State, The Diffusion of the Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge Studies in International relations, 1996.
- Strange, Susan. “The Westfailure System”. *Review of International Studies* 25, 3 (1999): 345-354.
- Virilio, Paul. *Grad panike*. Zagreb: Udruga Bijeli val, 2011.
- Tomlinson, John. *Globalisation and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Zielonka, Jan. *Europe as Empire: Nature of the Enlarged EU*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Vesna Stanković Pejnović

THE DISAPPEARANCE OF CULTURE AS THE LAST RETREAT OF HUMAN FREEDOM

Summary: Today, in the age of nihilism and globalization and the lost sense, autonomous potential of culture, as the last stronghold of the spirit, impose a completely different conception of man with a completely new cultural “needs”. The paper shows that globalization in its union and annulment, products people without memory, without a homeland, without nationality, while in the meantime initiate the search for identity in the EU, through the existing network of manipulation. Freedom in the new conditions only form privileged minority rights and the defense of the interests of capital. The result of cultural reconceptualization of identity is de-supertantionalisation, de-essentialisation concept of cultural identity. The aim is to show that only individuals with their self-confidence and confidence in their self-determination must be the necessity to lack of freedom and the inevitable logic of the interests of capital, his will to power, as the perverted nihilism. Culture is not only creative principle, but also a corrective to all non-freedom.

Key words: culture, freedom, globalisation.